

Lubomír HAMPL
Bielsko-Biała

Odras anglické lexikální jednotky *blue* v českých neologizmech a počestěném názvosloví s využitím bázové modré barvy

Keywords: neologisms, difficulties of translation, phraseology, semantics, linguistic contrastive analysis

Klíčová slova: neologizmy, překladatelské potíže, frazeologie, sémantika, kontrastivní jazykovědný rozbor

Abstract

In this article I tried to show on the basis of concrete lexical examples which „reflecting reflection” has English lexical unit *blue* in Czech neologisms as well as in czechized nomenclature using the base blue colour. I also paid attention how the neologisms penetrate to the language most of all lexical and idiomatic in which the rooted objective lexeme of the *blue* colour appears (in larger or in the smaller degree).

V tomto článku jsem se snažil na konkrétních jazykových příkladech ukázat, jaký „zrcadlový odraz” má anglická lexikální jednotka *blue* v českých neologizmech a počestěném názvosloví, využívajícím bázovou *modrou* barvu. Věnoval jsem rovněž pozornost problematice – jakým způsobem se neologizmy dostávají do jazyka, hlavně lexikální a frazeologické jednotky, ve kterých se objevuje (ve větší nebo menší míře) zakořeněný předmětný lexém *modrá barva*.

Od pojmenování modré barvy v angličtině (*blue*) je odvozen název proslulého a dobře známého hudebního stylu blues. Pojetí *blues* vnímáme jako rytmickou hudbu nebo původně melodicky světské písně v provedení severoamerických černochů, ve kterých je vyjadřována jedna z forem uskutečňovaného instrumentálního džezu¹. Právě blues

¹ Ohledně grafické podoby hudebního stylu používám psanou pravopisnou formu *džez*, protože chci především poukázat na to, že měli bychom pečovat o český

dal ne jenom přímý základ džezu, který se vyvinul z afroamerické hudby, ale dal i principiální podstatu contry, rock and rollu, a také jiným stylům populární hudby².

Slovo *blues* v angličtině vyjadřuje ‘depresivní, stísněný, melancholický, zádumčivý’, a také ‘smutný stav’ se sklonem k trudnomyslnosti, což charakterizuje i mnoho bluesových skladeb. Podle českého etymologického slovníku lexém *blues* pochází z americko-anglického slova a to zkrácením z *blue devils*, tedy doslova ‘modří démoni’, což je metaforický název, určený pro depresi a melancholii (Rejzek 2001, s. 83). Jinými slovy *blues* to je ‘moderní tanec; mrzutá, teskná nálada; zádumčivost vyjádřená hudbou’ (Pech 1948, s. 80).

Zejména během několika posledních let počet přejatých a adaptovaných slov z angličtiny – současně používané jako široce chápané internacionality – a rovněž i značná část anglické terminologie hluboce pronikly ne jenom do hudebního názvosloví, ale i do textilního, sportovního, filmového, obchodního, bankovního, ekonomického názvosloví české slovní zásoby, ovlivňující oblast životního stylu a kulturu. V tomto článku se budu zabývat lexikální jednotkou anglického slova *blue* a soustředím se hlavně v jednotlivých bodech na tom, jaký je jeho (přímý nebo nepřímý) vliv na neologizmy v češtině.

purismus, tedy tzv. *brusičství* i když dobře vím, že hlavně anglicizmy velice často ovlivňují současnou spisovnou, hovorovou i obecnou češtinu. Z druhé strany chci se také zmínit o pravopisném užívání jazykových dublet, tedy o tzv. psané alternaci, ve které – podepírajíce se pravidly českého pravopisu (*Pravidla českého...* 1999, s. 112) – existuje dvojitý způsob psaní tohoto lexému, srov. *džez* i *jazz*, *džezbend* i *jazzband*, *džezový* i *jazzový*. *Slovník nespisovné češtiny* uvádí dokonce trojí psanou podobu: *džes/džez/jazz* což v slangu současné mládeže označuje ‘klid’ a ‘pohodu’ (*Slovník nespisovné...* 2005, s. 110 i 166).

² Zkoumajíce asociační jevy a jazykové procesy, můžeme si povšimnout, že v minulém století vznikla česká big beatová kapela, která se původně jmenovala *The Special Blue Effect*, a později její název byl zkrácen na *The Blue Effect*. V 1972 roce tato zmíněná kapela, jako i řada dalších skupin přešla na český název, takže vystupovala pod jménem *Modrý efekt* nebo jeho zkrácenou formou *M. efekt*. Na 2. československém beatovém festivalu, který se uskutečnil v prosinci 1968 v Praze v Lucerně, byla kapela vyhlášena objevem roku a také kapelou sezony.

- V oblasti filatelistiky existuje název *blue penny* jako první poštovní známka v hodnotě dvou pencí vydaná v 1840 roku v Anglii. V češtině je používáno slovní spojení s přeloženým počestěným barevným názvoslovím: *modrá penny*.
- Z oboru soustavného sbírání poštovních cenin, např. známek proniklo z angličtiny pojetí *blue boy* jako obálka s nalepenou modrou kruhovou poštmirovskou známkou vydanou v USA v 1846 roku. V češtině se používá počestěný název *modrý hoch*.
- V textilním odvětví v angličtině je používáno názvosloví *blue jeans*. V češtině se zakořenily následující rovnocenné adaptované formy: *modré džíny/džínsy* a také *texasky*.
- Pozůstávající v textilií, můžeme se přesvědčit, že se v tomto výrobním odvětví používá lexika *blue mettle* jako ‘bavlněná tkanina s modrou osnovou a bílým útkem’.
- Český přeložený frazém *modré límečky* byl přejat z angličtiny *blue collar* pro označení dělníků a pro fyzické pracovníky – proti bílým límečkům úředníků.
- Modrá barva se používá ne jenom jako stejno kroje, ale vztahuje se na mnoho uniforem, takže jejich nositelé jsou pak přezdíváni např. *modrá armáda* (tento frazém je určen pro železničáře) apod.
- Jako *modrokabátníci* (pro barvu uniforem) byli v americké občanské válce označováni vojáci Unie.
- V těžbě cenných kovů a vzácných drakokamů z angličtiny se dostala do češtiny jazyková kolokace *blue ground* přeložená jako *modrá země* v nalezištích diamantů.
- Dále existuje kolokační spojení *blue stocking* označující buď přímo ‘modrou punčochu’ nebo v přeneseném alegorickém významu ‘učenou ženu’. Nejčastěji je však přeložený pojem *modrá punčocha* chápán jako posměšná přezdívka pro ženy – ‘intelektuálky a emancipantky’.
- Termín používaný v oblasti finančnictví a trhu cenných papírů, mající výrazný odraz na burze, se týká nové jednotky v jazyce, vznikající z potřeby pojmenovat něco jiného. Jedná se o *blue chip* – určený pro spolehlivé akcie společností s dobrou obchodní pověstí. Jsou to tzv. prvotřídní, bezpečné cenné papíry v USA. Přídavná

jména se slovotvorným slovním základem *modrý* se píšou dohromady, např. *bluechipový index* nebo *bluechipové akcie*.

- V angličtině se rovněž používá slovní spojení *blue chip stocks*, které v češtině znamená ‘modrý žeton’. Jedná se o spojení, kterým se označují akcie největších a nejziskovějších společností, mající stabilní růst a ze kterých jsou pravidelně vypláceny dividendy, jako podíl z čistého zisku akciových společností, vyplácené akcionářům podle stanoveného procenta nominální hodnoty akcie. Původní význam slovního spojení *blue chip stocks* je převzat od modrých žetonů z kasina, které mívají nejvyšší hodnotu.
- Název hudebního klasičtějšího žánru *bluegrass* byl převzat z angličtiny. Jedná se o hudební country styl, který vznikl ve Spojených státech. Tato temperamentní lidová hudba byla původně hraná na jihu USA na základních strunových a smyčkových akustických nástrojích: kytara, benžo, housle, kontrabas. První skupinou byla *Blue Grass Boys*, kterou založil otec *bluegrassu* Bill Monroe. V češtině bylo přejato z angličtiny původní (originální) nasvosloví, srov.: podstatné jméno *bluegrass* a přídavné jméno *bluegrassový*, která se skloňují podle českých deklinačních vzorů a píší podle pravidel českého pravopisu.

Spojení s využitím modré barvy se dostávají také do českého slangu³ a zůstávají v podobě frazeologizmů s bázovým anglickým slovem *blue* a/nebo českým jazykovým ekvivalentem *modrý*. V některých případech, kde v názvosloví existují větší rozdíly, poukážeme na prvky lišícího se jazykového obrazu světa, včetně s profilováním, hodnocením a symbolikou⁴.

³ V rybářském slangu jsou používány následující slovní kolokace, využívající především modrou barvu: *modrá jepka* ‘umělá muška BLUE DUN’ a také *modré brčko* ‘umělá muška BLUE QUILL’. V slangu zaměstnanců městské dopravy se používají frazémy: *modrej pupek* ‘řidič autobusu’, *modrák* ‘tramvajový vůz T 4 s modrým nátěrem’. Toto stejné slovo *modrák* v technickém slangu označuje ‘bílou kopii plánu nebo výkresu na modrém podkladu’ (Hubáček 2003, s. 123–124).

⁴ V naší kultuře modrá barva symbolizuje intelekt, mír a rozjímání. V křesťanství modrá barva označuje víru, slitování a svícenou vodu. Je to barva považovaná rovněž

V angličtině existují různorodé frazeologizmy a rčení, ve kterých se vyskytuje konceptualizovaná modrá barva (*blue*), srov. *to feel blue* ‘být smutný’; *blue film/blue movie* ‘pornografický film’; *out of the blue* ‘překvapivě’; *blue blood* (čes. *mít modrou krev / být modrá krev* ‘být šlechtického původu’; jde o osobu, která pochází z aristokracie; důvodem na toto tvrzení je to, že skrz neopálenou kůži jsou lépe viditelné modře⁵ zbarvené žíly). V češtině máme ještě jeden frazeologismus s bázovým modrým komponentem. Jedná se o: *mít/dostat modrou knížku* ‘být zproštěn povinné vojenské služby’.

V českém jazyce frazeologismus *x slibuje y modré z nebe*⁶ znamená ‘slibovat všechno možné’, co může být vyjádřeno rovněž jiným, všeobecně používaným českým frazémem: *slibovat hory doly*. Sémantický význam je ‘nesplnitelné nápady nebo přání’. Používající studentský slang, můžeme v češtině říci: *lakovat někoho na modro*, což znamená ‘šidit, klamat, balamutit druhou osobu’ (Zaorálek 2000, s. 196).

Během několika posledních let (konec 20. století a začátek 21. století) vznikla v češtině řada nových slov a slovních spojení⁷, tvořících neologizmy a neosémantizmy jako nevžité a neustálené slovní tvary na základě výpůjček, přejímání, adaptačních procesů a spojování různorodých prvků (hlavně z přejatých slov a lexikálních výrazů, pocházejících nejčastěji z angličtiny). Jejich významová stránka obohatila

za symbol nebe, vody a chladu. Symbolizuje také moře, dává pocit svobody, ale týká se také konzervatismu a povinnosti.

⁵ Na lékařských diagramech a také např. v atlasech lidského těla se modrou barvou označuje neokysličená krev, resp. žíly, které ji vedou. Jedná se o ustálenou symboliku a pevně zakodované mezinárodní barevné označení.

⁶ Český frazeologismus *snést někomu modré z nebe* znamená ‘splnit i ty nejpoštetější přání’, nebo ‘vyhovět každému přání’ eventuelně ‘všechno udělat pro někoho’. Existuje však variantivní frazém *modrého by mu naškrabal z nebe*, který zachovává původní význam (Zaorálek 2000, s. 197).

⁷ V češtině nová lexikální pojmenování tzv. neologizmy vznikají především na základě několika pojmenovacích postupů a určitých jazykových principů. Jedná se hlavně o: přejímání, odvozování, skládání, kalkování, tvoření víceslovných sdružených pojmenování a tvoření zkratkových slov.

ne jenom slovní zásobu češtiny, ale také pronikla hluboko do komunikačních sfér, včetně specialistického a profesního prostředí. Setkáváme se s nebývalým množstvím nových výrazů, které dříve byly používány v úzkém kruhu odborníků a nyní se dostávají do širšího úzu. Ještě jedním dobrým a velice výstižným tzv. ukázkovým jazykovým příkladem může být přední světová společnost v oboru informačních technologií *International Business Machines Corporation* (akronymní zkratka: IBM), která je slangově přezdívána *Big Blue*, podle barevného firemního loga společnosti. V češtině se objevilo nové názvosloví, které se používá v následující lexikální podobě: *velká modrá* nebo *modrá dáma*. Mezi hlavní činnosti zmíněné společnosti patří v současnosti výroba a prodej počítačového *software* a *hardware* a desítky jiných služeb.

V počítačové technice existuje slangové označení chybového hlášení, které zůstalo převzaté z angličtiny *Blue screen of death* – čes. *modrá obrazovka smrti* / *modrá smrt* (akronymní zkratka: BSOD). Toto výstražné hlášení operační systém *Microsoft Windows* zobrazí jenom tehdy, jestliže došlo k závažné systémové chybě nebo poruše zapnuté aplikace. Toto chybové hlášení se zobrazí přes celou obrazovku, bílým písmem na modrém pozadí, odkud právě pochází tento název.

Používaná symbolika spojená s modrou barvou mající v angličtině slovní spojení *the Blue Riband* zůstala v češtině přeložena jako *modrá stuha*. Jedná se o plavbu přes Atlantický oceán, která byla oceňována a udělována těm lodím, které nejrychleji přepluly tento zmíněný oceán. Název *modrá stuha* dal rovněž podnět různorodým vodackým a jachtařským akcím v České republice, srov. *Modrá stuha Vltavy*, *Modrá stuha Ohře*, *Modrá stuha Lipna*, *Modrá stuha Svatky* atd.

Podle Berlina i Kaye (1969) můžeme určit a vyčlenit jedenáct základních barev, které se vyskytují ve všech jazycích světa a ostatní pojmenování barev jsou chápány jako odstíny. Základní barvy jsou dost silně ukotveny v každé kultuře i v jazyce a jejich pojmenování jsou často užívána, protože se nejčastěji objevují v symbolických významech, frazeologii a idiomatice a také v literatuře (srov. umělecké a neumělecké texty). Setkáváme se i s takovou situací, že některé

jazyky např. ruština rozlišují dvě modré jako samostatné základní barvy. Modrá v češtině je prototypicky považována za barvu nebe (čistého, bez mraků), co je potvrzeno ne jenom v jazykovém podvědomí, ale i v samotném jazyce. V češtině se vyskytuje mnoho slov, která jsou motivována slovem *modrá*, např. *modřina*, *modřín*, *modřinka* (pták sýkora).

V oboru lékařství a medicíny vzniklo neologické slovní spojení: *modrá pilulka*, prodávána pod názvem *Viagra*, která podporuje mužskou potenci, srov. *modrá pilulka dobývá svět* nebo *celosvětový úspěch modré pilulky proti impotenci* (Martincová 2004, s. 269). Název se přijal podle modré barvy léku.

V jazyce politiky a politického dění vznikl na základě emblematického symbolu ODS (modrého letícího ptáka) neologismus *modrý pták*. Jestliže se expresivně hovoří o členu Občansko-demokratické strany, hlavně v politických publikacích, můžeme si přečíst o zástupci a reprezentantovi této parlamentární strany, že je používána nová jazyková podoba, zaznamenaná v slovníku neologizmů, srov.: *modropták*, *modroptáčník* i *ptákostraník* (viz Martincová 2004, s. 269). Jinými slovy podle konceptualizace, symboliky, hodnocení a lidského percepčního vnímání ODS to je – používajíce zmíněnou metaforiku – *strana modrého ptáka*.

Pravice, která je označována modrou barvou – v souladu s evropskou symbolikou – to právě ‘konzervativní opozice’, srov. (Teodorowicz-Hellman 2000, s. 73–92). Se symbolem *modrého ptáka* v České republice je ztotožňována pravice, která je nepochybně opozicí pro levici. V našem kulturním prostředí levice má připsanou červenou barvu, a konkrétně prototypicky symbolickou *červenou růží*. Dobrým přeneseným metaforicko-metonymickým příkladem mohou být vyexcerpované věty z českého slovníka neologizmů (Martincová 1998 i 2004), srov.:

1) **Modrý pták se vši vehemencí útočí na červenou růži.** Aby tento uvedený text byl dobře srozumitelný pro cizince, tak by musel být vhodně přeložen, zachovávaje především fundamentální, lexikálně-sémantické aspekty (srov. Lebidziński 1981, s. 17) věrnosti (přesnosti), správnosti (konkrétnosti) a reality (skutečnosti), kde

musíme mít hlavně na zřeteli kulturní, historický, zeměpisný a společenský kontext překládaného textu a také ustálenou a navykloou jazykovou konvenci (srov. Hampl 2008, s. 79).

- 2) *Vyznavačům modrého ptáka nenahrává vypovězení opoziční smlouvy* znamená, že členové ODS nesouhlasí se zrušením opoziční smlouvy.
- 3) *Z ptákorůžových⁸ konzultací vzešla zatím jen fráze o „národním zájmu“* – výsledkem konzultace zástupců ODS a ČSSD jsou pouze prázdná slova tykající se „národního zájmu“.

Na základě výše uvedených příkladů lze zdůraznit, že v neologizmech důležitou úlohu odehrává nápadné dotváření domácích protějšků, týkající se lexikálních jednotek, ve kterých jsou využívány možnosti slovtvorného systému češtiny při adaptaci přejímek. Pro jazykovědce tématický okruh domény, týkající se v našem případě báze *modré* barvy je vždy dobrým zkoumacím nářadím, protože můžeme poukázat na velice důležité a společně propojené (komunikační) relace: jazyk – poznání – kultura – skutečnost, co bylo rovněž v tomto příspěvku připomenuto a ukázáno, na základě výše uvedených jazykových příkladů.

Literatura

- Hampl L., 2008, *Problemy przekładalności frazeologicznych jednostek leksykalnych (na materiale polskim i czeskim)*, [w:] *Pamięć kulturowa i pamięć lingwistyczna w przekładzie*, Wyd. ATH, Bielsko-Biała, s. 77–86.
- Hampl L., 2010, *Rola profilowania w tłumaczeniu jednostek leksykalnych (na przykładach czeskich i polskich frazeologizmów)*, [w:] *Odborová didaktika*

⁸ Tento pojem vznikl podle symbolů stran, to znamená podle *modrého letícího ptáka* (ODS) a *růže* (ČSSD). Ohledně výše uvedeného pojmu chtěl bych zdůraznit, že každý pojem je v zásadě organizátor instancí, a v tom spočívá jeho struktura. Pojmy poskytují účinný způsob organizace diverzity v jedné entitě (srov. Schwarzová 2009, s. 72). Poukázal jsem na to, co se děje s našim myšlením, když hledáme ne jenom nová slova, ale i když vytváříme věty a snažíme se nalézt význam slyšených slov.

v přípravě a dalším vzdělávání učitele mateřského jazyka a literatury, Katolická univerzita v Ružomberku, Filozofická fakulta, s. 127–138.

- Hubáček J., 2003, *Výběrový slovník českých slangů*. Vyd. Ostravská univerzita, Filozofická fakulta, Ostrava.
- Kraus J. a kol. 2007, *Nový akademický slovník cizích slov A–Ž*. Nakladatelství Academia, Praha.
- Lebiedziński H., 1981, *Elementy przekładoznawstwa ogólnego*. PWN, Warszawa.
- Martincová O. a kol., 1998, *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů*. Díl 1., Nakl. Academia, Praha.
- Martincová O. a kol., 2004, *Nová slova v češtině. Slovník neologizmů*. Díl 2., Nakl. Academia, Praha.
- Rejzek J., 2001, *Český etymologický slovník*. Nakl. Leda, Voznice.
- Pech V., 1948, *Velký slovník cizích slov, rčení a zkratk v psané a mluvené češtině ze všech oborů lidského vědomí a konání*, Nakl. Kvasnička a Hampl, Praha.
- Pravidla českého pravopisu. Školní vydání včetně Dodatku*. 1999, Ústav pro jazyk český AV ČR, Fortuna, Praha.
- Slovník nespisovné češtiny – argot, slangy a obecná mluva od nejstarších dob po současnost. Historie a původ slov*, Vydavatelství Maxdorf, druhé rozšířené vydání, Praha.
- Schwarzová M., 2009, *Úvod do kognitivní lingvistiky*, Nakladatelství Dauphin, Praha.
- Svoboda D., 1999, *Derivované anglicismy v české slovní zásobě*, „Jazykověda – Linguistica“ 3, s. 203–209.
- Teodorowicz-Hellman E., 2000, *Zielony i niebieski w języku polskim w porównaniu z grön i blå w szwedzkim*, [w:] *Studia z semantyki porównawczej, nazwy barw, nazwy wymiarów, predykaty mentalne*, red. R. Grzegorzycowa, K. Waszakowa, Warszawa, s. 73–92.
- Zaorálek J., 2000, *Lidová rčení*. Vyd. Academia, nakl. AV ČR, Praha.